

Araştırma Makalesi / Research Article

AİHS'nin Extraterritorial Göç Denetiminde Etkinliği

The Effectiveness of the ECHR in Controlling Extraterritorial Migration

Prof.Dr. Ayşe Füsün Arsava*

Öz:

AİHS'nin (*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*) 1.maddesi sözleşme tarafı devletleri sözleşmenin birinci bölümünde yer alan hak ve özgürlükleri kendi yetki alanları (Jurisdiksiyon alanı) içinde bulunan herkese tanımakla yükümlü kılmaktadır. Gerek AİHS metninde, gerekse AİHM (*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*) kararlarında sözleşmede yer alan hakların ve özgürlüklerin temin edileceği jurisdiksiyon alanına ilişkin olarak şimdiye dek tam bir açıklık getirilmemiş olması Avrupa Göç Hukuku bağlamında da jurisdiksiyon bağı tartışmalarına yol açmaktadır. AİHM jurisdiksiyon konusundaki kararlarında prensip olarak ülkesellik yaklaşımını esas almakla beraber, extraterritorial (*ülke dışı*) göç denetiminde etkin kontrol kriterini esas aldığı görülmektedir. Makalede jurisdiksiyon alanının ülkesellik yaklaşımına göre tespitinde gerekli kabul edilen kriterlere ve AİHM'nin extraterritorial göç denetiminde esas aldığı etkin kontrol kriterine ve bu bağlamda verdiği kararlara ışık tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ülkesellik yaklaşımı, Kapsamlı denetim, Etkin Kontrol, Jurisdiksiyon Bağı, Göç Denetimi Anlaşmaları

*Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Uluslararası Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı
e-posta: fusun.arsava@atilim.edu.tr; mahmutarsava@hotmail.com
Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-2275-7664>

Abstract:

Article 1 of the ECHR (*European Convention on Human Rights*) obligates States parties to recognize the rights and freedoms set forth in Chapter 1 of the Convention to everyone within their jurisdiction. The lack of complete clarity regarding the jurisdiction area within which these rights and freedoms are guaranteed, both in the text of the ECHR and in the judgments of the ECtHR (*European Court of Human Rights*) has led to debates on the jurisdiction link in the context of European migration law. While the ECtHR generally adopts a territorial approach in its decisions on jurisdiction, it appears to prioritize the criterion of effective control in the control of extraterritorial migration. This article sheds light on the criteria deemed necessary for determining the jurisdiction area according to the territorial approach, and on the ECtHR's effective control criterion in the control of extraterritorial migration and its decisions in this context.

Keywords: *Territoriality approach, Comprehensive Audit, Active Control, Jurisdiction Link, Migration Control Agreements*

Giriş

Açık denizde acil yardımdan kaçınma yahut mültecilerin Avrupa dışında tutulması için üçüncü devletlerle yapılan işbirliği anlaşmalarının gösterdiği gibi Avrupa göç politikası sığınma arayanların mümkün olduğu kadar hedef ülkeye varmalarının engellenmesine odaklanmıştır¹. Extraterritorial nitelikli önlemlere AİHS'nin uygulanma olanağının bulunup bulunmadığı sorusu yalnız AİHM'yi değil, ABAD'yi de son zamanlarda en çok meşgul eden konulardan birisidir. AİHS'nin 1.maddesinde yer alan jurisdiksiyon kavramına ilişkin AİHM'nin çok sayıda kararı olmasına karşın, jurisdiksiyon kavramının içeriği henüz tam olarak açık şekilde ortaya konulamamıştır. AİHM insan haklarının Extraterritorial uygulanma alanını dar yorumlama eğilimindedir². AİHM prensip olarak ülkesel jurisdiksiyonu kabul etmekle beraber, uyumsuzluk konusuna ve somut durumun koşullarına göre bu yaklaşımına istisnalar getirmektedir³. AİHM'nin bu çerçevedeki istikrarsız tutumu AİHS'nin extraterritorial alanlarda geçerliliğinin öngörülebilir şekilde ortaya konulması gereksinimini karşılamamaktadır⁴.

Literatürde de Jurisdiksiyon kavramının içeriği konusunda tam bir uzlaşma bulunmamaktadır. Temel hak boşluklarını önlemek için kapsamlı jurisdiksiyon yaklaşımını savunanlar yanı sıra⁵, devletlerin münhasıran sorumlu-

¹ CANTOR, David et al.: Externalisation, Access to territorial asylum, and International law, IJRL, 34 (1), 2022, s.120-156; MORENO-LAX, Violeta/GIUFFRÉ, Mariagiulia: The Raise of Consensual Containment: From "Contactless Control" to "Contactless Responsibility" for Froced Migration Flows, bkz: Singh S. Juss (ed.), Research Handbook on International Refugee Law, Cheltenham, 2018, s.82-108; GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas/HATHAWAY, James C.: Non-Refoulement in a World of Cooperative Deterrence, Col J Transnatl L. 53(2), 2015, s.235-284; GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas/TAN, Nikolas Feith: Extraterritorial Migration Control and Deterrence, bkz.: Costello/Foster/McAdam (eds.), Oxford Handbook in International Refugee Law, Oxford, 2021, s.502-517; COSTELLO, Cathryn/MANN, Itamar: Border Justice: Migration and Accountability for Human Rights Violations, GLJ, 21, 2020, s.311-334)

² KÄLIN, Walter/KÜNZLI, Jörg: Universeller Menschenrechtsschutz. Der Schutz des Individuums auf globaler und regionaler Ebene, 3.bası, Baden-Baden, 2013, s.143-159; OLLINO, Alice: The 'capacity-impact' model of jurisdiction and its implications for States' positive human rights obligations, Questions of International Law, 9, 2022, s.81-100; RAIBLE, Lea: Extraterritoriality between a Rock and Hard Place, Questions of International Law, 82, 2021, s.7-29; MILANOVIC, Marko: From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties, Human Rights Law Review, 8(1), 2008, s.411-448)

³ EGMR, Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights, updated on 31 August 2022, s. 16-33, bkz.: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_1-eng (son erişim 5.3.2026)

⁴ MALLORY, Conall: A second coming of Extraterritorial jurisdiction at the European Court of Human Rights?, Questions of International Law, 82, 2021, s.31-51; GIUFFRÉ, Mariagiulia: A Functional-Impact Model of Jurisdiction: Extraterritoriality before the European Court of Human Rights, Questions of International Law, 2021, s. 53-80; RAIBLE: s.26-29)

⁵ MILANOVIC, Marko: Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles, and Policy, Oxford, 2011; MORENO-LAX, Violeta: The Architecture of Functional Jurisdiction: Unpacking Contactless Control - On Public Powers, SS and Others v. Italy, and the "Operational Model", GLJ 21, Vol. 21, Special Issue 3, Cambridge University Press, 2020, s.385-416; GIUFFRÉ: s.61; SHANY,Yuval: Taking Universality Seriously: A Functional Approach to Extraterritoriality in International Human Rights Law, The Law & Ethics of Human Rights, 7(1), 2013,

luklarını taşıdıkları vatandaşları bakımından insan haklarını temin etme mükellefiyeti olduğunu ve devletlerin dış politika alanındaki çıkarlarının jürisdiksiyonun dar yorumlanmasını gerektirdiğini savunanlar da bulunmaktadır⁶. Makalede AİHM'nin AİHS'nin extraterritorial uygulanabilmesi için gerekli kabul ettiği ülkesel jürisdiksiyon kriterleri, bu kriterlerin istisnaları ele alınmakta ve AİHM'nin göç hukuku bağlamında oluşturduğu içtihadı yer verilmektedir.

I. Jürisdiksiyonun Kabulü İçin Ülkesel Egemenlik Gerekliliği

Jürisdiksiyonu dar yorumlayan yaklaşıma göre devletler ülkelerinde etkin ve kapsamlı kontrol olanağına sahip oldukları nispette egemen olarak kabul edilmektedir. Etkin kontrol devletlerin yetkilerini karşı koymalara rağmen kullanabilmeleri durumunda kabul edilmektedir. Kapsamlı kontrol ise devlet yetkilerinin ülkedeki kişileri ve onların eylemlerini tümüyle, bütünüyle kapsamı anlamını taşımaktadır⁷. Çağdaş devletlerde bireyler meşru kabul ettikleri yönetimin öngördüğü kurallara uyarlar. Yönetimin meşruiyet dayanakları farklı olsa da ülkesel egemenlik alanı etkin ve kapsamlı kontrol yetkisi kullanılan, bireylerin prensip olarak yetki kullanımına itaat ettiği, devlet-birey arasında kurumsal bir hiyerarşik ilişkinin bulunduğu alan olarak tanımlanmaktadır. Etkin kontrol, kapsamlı kontrol ve buna bağlı olarak ortaya çıkan normatif denetim yetkisi bu bağlamda jürisdiksiyon kavramının içeriğini belirleyen unsurlar olarak kabul edilmektedir⁸. Etkin ve kapsamlı kontrol kriterlerine istinaden devletle birey arasında bir bağ olduğu nispette jürisdiksiyon koşulları gerçekleşmiş olmaktadır. Bu durum ülkede bulunan kişiler bakımından olağan olan durumdur. Bu kişilerin devletin jürisdiksiyon alanında (*ülkesel egemenlik alanında*) bulunduğu kabul edilmektedir. Extraterritorial alanda bulunan kişiler bakımından jürisdiksiyonun kabul edilmesi ise ülkesel egemenlik unsurlarının kanıtlanmasına bağlıdır⁹.

A. Etkin kontrol - Kapsamlı Kontrol Unsuru

AİHM extraterritorial alanda bulunan kişilere AİHS'nin uygulanabilirliğini

s. 47-71; GOLLER, Laura: A Right to Come Within State Jurisdiction Under Non-Refoulement? Interpreting Article 1 of the European Convention on Human Rights in Good Faith Within the Context of Extraterritorial Migration Control, *GoJIL*, 14(1), 2024, s.63-90

⁶ BESSON, Samantha: The Extraterritoriality of the European Convention on Human Rights: Why Human Rights Depend on Jurisdiction and What Jurisdiction Amounts to, *Leiden Journal of International Law*, 25, 2012, s. 857-884; OLLINO: s.90 vd.

⁷ WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5.bası, Tübingen, 1985, s.28 vd.

⁸ BESSON: s.872-874

⁹ BESSON: s.870

extraterritorial alanda bulunan bireylerin yurisdiksiyonu iddia edilen devletle yargı veya soruşturma prosedürü¹⁰, yahut aile bireylerinin veya taşınmazın bulunması¹¹, yahut finansal taleplerin bulunması gibi nedenlerle yurisdiksiyon bağı oluşturan bir ilişki içinde olması koşuluna bağlanmaktadır¹². AİHS'nin extraterritorial alanlarda uygulanması bu durumlarda doğal karşılanmakta, AİHS'nin 1.maddesinin amaç ve hedefi ışığında extraterritorial alanda bulunan kişilerin AİHS tarafı devletin yurisdiksiyon alanı içinde olduğu kabul edilmektedir¹³. Söz konusu ilişkiler bağlamında devletle yurisdiksiyon bağına kabulü için devletin extraterritorial kişiler üzerinde kapsamlı kontrol yetkisi gerekli görülmemektedir. AİHS devletleri ile kurulan değişik ilişkilere istinaden kişiler nerede bulduklarından bağımsız olarak AİHM'nin nezdinde dava açabilmektedir. Bu durum kapsamlı kontrolün bulunmadığı durumlarda da AİHS devletlerinin yurisdiksiyonunun iddia edilebildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumlarda uyumsuzluk konusu bağlamında AİHS tarafı devletin etkin kontrole sahip olması yurisdiksiyon bağı için yeterli görülmektedir. Bu çerçevede yurisdiksiyon iddiasının dayanağını oluşturan bağına hayati bir nedene istinat etmesi gerekli görülmemektedir. Önemli bir nedene istinaden devletle yurisdiksiyon bağı oluşturduğu (*örneğin gözetli durumu*) iddia edilebileceği gibi, yurisdiksiyonu iddia edilen devletin ülkesinde taşınmazın bulunması da yurisdiksiyon iddiasına dayanak olabilmektedir¹⁴. Extraterritorial bireyler bu örneklerde olduğu gibi AİHS tarafı devletin egemenliğine sınırlı şekilde tabî olsalar da AİHS muvacehesinde kurulan ilişki bağlamında ilgili insan haklarını iddia edebilmektedir. AİHS'de yer alan diğer insan hakları için bu bağlamda yurisdiksiyon iddiası kabul görmemektedir. Extraterritorial bireylerin AİHS muvacehesinde bu şekilde kısmî sujelik elde etmesi günümüzde AİHM'nin yerleşik içtihadı ha-

¹⁰ bkzn.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 14.12.2006 - 1398/03 (Markovic and Others v. Italy), RJD 2006-XIV; bkzn.: EGMR, Urteil v. 29.1.2019 - 36925/07 (Güzelyurt and Others v. Cyprus and Turkey), ECLI:CE:ECHR:2019:0129:JUD003692507; bkzn.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 16. 2.2021 - 4871/16 (Henan v. Germany), ECLI:CE:ECHR:2021:0216:JUD0006487116

¹¹ bkzn.: EGMR, Urteil v. 23.6.2009 - 27651/05 (Minasyan and Semerjyan v. Armenia), ECLI:CE:ECHR:2009:0623:JUD002765105; bkzn.:EGMR, Urteil v. 29.6.2006 - 26937/04 (Treska v. Albania and Italy), ECLI:CE:ECHR:2006:0629:DEC002693704; EGMR, Urteil v. 3.3.2005 - 60861/00 (Manoilescu and Dorescu v. Romania and Russia), ECLI:CE:ECHR:2005:0303:DEC006086100

¹² EKMR, Entsch. v. 3.4.1989 - 196/1985 (İbrahim Gueye and Others v. France), Serie A Nr.90; EGMR, Urteil v. 9.7.2009 - 11093/07 u.a. (Tarnopolskaya and Others v. Rusşsa), ECLI:CE:ECHR:2009: 0709 JUD001109307 ; EGMR, Urteil v. 6.11.2009 - 36963/06 u.a. (Zouboulidis v. Greece), ECLI:CE:ECHR: 2006:1214:JUD003696306)

¹³ Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin anlaşmaların amaç ve hedeflerinin esas alınarak yorumlanmasını öngören 31.maddesi için bkzn.: KÄLIN/ KÜNZLI: s.143-159; OLLINO: s.81 vd.; RAIBLE: s.7 vd.

¹⁴ bkzn.:EGMR, Urteil v. 23.6.2009 - 27651/05 (Minasyan and Semerjyan v. Armenia), ECLI:CE: ECHR:2009:-0623:JUD002765105; bkzn.: EGMR, Urteil v. 29.6.2006 - 26937/04 (Treska v. Albania and Italy); bkzn.: EGMR, Urteil v. 3.3.2005 - 60861/00 (Manoilescu and Dobrescu v. Romania and Russia), ECLI:CE:ECHR:2005:-0303:DEC006086100

line gelmiştir. Bu tablo AİHM'nin AİHS'de öngörülen hakların ya tamamen uygulanacağı, ya da tamamen uygulanmayacağı yönünde geliştirdiği eski içtihadından vazgeçtiğini ortaya koymaktadır¹⁵. Birey uyumsuzluk konusu bağlamında davalı AİHS tarafı devletin egemenlik yetkisine tâbi olduğu nispette AİHS'nin tüm haklarını olmasa da uyumsuzluk konusuna ilişkin haklarını iddia etme olanağına sahip olmaktadır.

Devletlerin kapsamlı kontrol için donanım ve personele ihtiyacı vardır. Kapsamlı kontrolü devletler bu nedenle prensip olarak ancak kendi ülkelerinde gerçekleştirebilmektedir. Kapsamlı kontrol ülkesel egemenliğin bir gereği olsa da, yurisdiksiyon bağının kabulü için kişiler üzerinde her münferit durumda kapsamlı kontrol sağlanması gerekmemektedir. AİHM'nin kapsamlı kontrol olmamasına karşın yukarıda işaret edilen örneklerde olduğu gibi etkin kontrolü esas alarak kendini yetkili kabul ettiği durumlarda (*within jurisdiction*) iddia edilen hak ihlâlinin AİHS muvacehesinde denetimi mümkün olmaktadır. Devletin bu bağlamda kişi üzerinde etkin kontrol sağlanması yeterli kabul edilmektedir. Yurisdiksiyon bağının etkin kontrole istinaden oluştuğu durumlarda kişi üzerinde kapsamlı kontrol değil, somut durumda etkin kontrol yurisdiksiyon bağı için gerekli unsur teşkil etmektedir. Aksi bir görüşün AİHS'nin 1.maddesinde öngörülen yurisdiksiyon yaklaşımı ile örtüşmeyen bir AİHM içtihadına yol açması kaçınılmazdır¹⁶.

B. Normatif Kurallara Bağlılık

Devletlerin ülkesel egemenlikleri bireylerin meşruiyetini kabul ettikleri yönetimin öngördüğü kurallara ihtiyari olarak uymasına dayanmaktadır. AİHS devletleri hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan haklarına saygı değerlerini benimseyen devletlerdir. Bu değerler yönetimin meşruiyet dayanağıdır. AİHS'nin 1.maddesinde yer alan yurisdiksiyon kavramının tanımında meşruiyet unsuruna açıkça yer verilmemesi bu unsurun somut durumda yurisdiksiyon kriteri olarak kabul edilmesine engel teşkil etmemektedir. Bu unsurun göz ardı edilmesinin devletlerin insan hakları anlaşmalarından saparak yurisdiksiyon iddialarının muhatabı olmaktan kurtulmalarına, insan hakları ile bağlı bir yönetim yerine egemenliklerini insan hakları yükümlülükleri ile bağlı olmadan ölçsüz kullanmalarına yol açma olasılığı vardır. Böyle bir

¹⁵ bkz.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 12.12.2001 - 52207/99 (Bankovik and Others v. Belgium and Others), ECLI:CEECHR:2001:1212DEC005220799, Rn.75; bkz.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 7.7.2011 - 55721/07 (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), ECLI:CEECHR:2011: 0707JUD005572107, Rn. 136 vd.

¹⁶ bkz.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 12.12.2001 - 52207/99 (Bankovik and Others v. Belgium and Others), ECLI:CEECHR:2001:1212DEC005220799, Rn.75

durumda kişilerin insan hakları iddiaları yapması, dış politika ilişkilerinin insan hakları standartları içinde yürütülmesi olası değildir. Çağdaş devletlerde kurallara dayalı etkin kontrol ülkesel egemenliğin dayanağı olarak kabul edilmektedir.

Kişiler prensip olarak yaşadıkları devletin yurisdiksiyonuna tâbidir. Bu prensip genel olarak geçerli olmakla beraber istisnai durumların ortaya çıkması mümkündür. Devletlerin istisnai olarak tamamen veya kısmen ülkesel egemenlik kaybına uğradığı somut durumlarda kapsamlı kontrol kriterinde eksiklik ortaya çıkmaktadır. İşgal gücünün bir bölgede kontrolü ele geçirmesi durumunda devletin ülke geneli bakımından kapsamlı yurisdiksiyonundan söz edilmesi mümkün değildir. Yine örneğin A ülkesinde yerleşik bir kişinin B ülkesindeki arsası üzerinde inşaat yapmak istemesi bağlamında ortaya çıkan uyumsuzlukta yurisdiksiyon konu itibarı ile kişinin yerleşik olduğu ülke devletine değil, taşınmazın bulunduğu ülke devletine ait olmaktadır. Bu durum kişinin yerleşik olduğu devlet bakımından kısmî yurisdiksiyon kaybı anlamı taşımaktadır.

AİHS'nin 1.maddesi sözleşmede öngörülen insan hakları konusunda AİHS devletlerinin yurisdiksiyona sahip olduklarını kabul etmektedir. Bunun sonucu AİHS devletleri anlaşmanın amaç ve hedefleri ışığında gerek ülkesel, gerekse extraterritorial olarak etkin ve kapsamlı kontrol kriterleri ışığında AİHS'den doğan insan hakları yükümlülüklerini sadakat ve iyi niyetle yerine getirmekle mükellef kabul edilmektedir. AİHS'nin amacı ilk sırada birey haklarının üstün otoriteye sahip devlete karşı korunması olarak değil, insan hakları mükellefiyetini yerine getiren yönetimlerin bireyler nezdinde saygınlığını sağlayarak Avrupa kamu düzeninin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle yurisdiksiyon kriterlerinde gerek kişiler, gerekse konular bakımından ortaya çıkan eksikliklerin AİHS'nin amaç ve hedefleri ışığında AİHM yetkisi dâhilinde yorumlarla ("*within their jurisdiction*") telafi edilmesi büyük önem taşımaktadır.

C. Etkin Kontrol Unsuru - Devlet ve Birey Arasındaki Hiyerarşik İlişki

AİHS muvacehesinde hak iddia eden bireyin devletin etkin kontrolünde olması AİHS'den doğan mükellefiyetlerin yerine getirilmesi bağlamında üçüncü unsur olarak kabul edilmektedir. Bu unsur devletin somut konu bağlamında kişiye karşı, kişi karşı koysa da etkinliğini, otoritesini kabul ettirme yeteneğine sahip olması anlamını taşımaktadır. Bu **durum** AİHS tarafı devletle bireyin hak iddiasına esas olan bir bağlantı içinde olmasını

gerektirmektedir. AİHM bu bağlamda bu ilişkiyi ifade etmek üzere “etkili kontrol” (*effective control*), “etkili otorite” (*effective authority*), “kontrol ve otorite” (*control and authority*), “otorite ve kontrol” (*authority and control*), “fiziki güç ve kontrol” (*physical power and control*) ve “kamu yetkileri” (*Public Powers*) gibi kavramlar kullanmaktadır¹⁷. AİHM kararlarında bu kavram genel olarak değil, münferit durumun özel koşullarına göre somutlaştırılmaktadır¹⁸. AİHM yargıcı Angelika Nußberger etkin kontrole ilişkin pilot davalar bağlamında verdiği kişisel görüşünde Jurisdiksiyon kavramının AİHM tarafından istikrarlı yorumlanması gerekliliğini mahkemenin kendi itibarını koruma gereksinimi ile açıklamıştır¹⁹. Bu bağlamda AİHS tarafı devletlerin göç politikasına ilişkin çıkarları değil, AİHS'nin amaçlarına bağlılık önem taşımaktadır. İstikrarsız yorumların hukuka güveni sağlaması mümkün değildir. AİHM'nin yaptığı yorumlarla kendine ait olmayan yetki alanlarında (siyasi nitelikli alanlara ilişkin başvurularda olduğu gibi) kendini yetkili kabul etmemesi gerekmektedir. Yargıç Nußberger'e göre Jurisdiksiyon koşullarının AİHM tarafından yeknesak yorumlanmaması ve verilen kararların AİHM'ye AİHS devletleri tarafından dikte ettirildiği izlenimi yaratmaktadır. Bu durum bireysel başvuruların önünü kestiği gibi, AİHM'ye güveni de aşındırmaktadır²⁰.

II. Göç Hukuku - Jurisdiksiyon Kavramı

AİHS tarafı devletlerin ülkeselliği esas alan olağan jurisdiksiyon yaklaşımı

¹⁷ “*effective control*” için bkzn.: EGMR(Große Kammer), Urteil v. 7.7.2011 - 55721/07 (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), ECLI:CE:ECHR:2011:0707JUD005572107, Rn. 138; bkzn.: EGMR, Urteil v. 23.3.1995 - 15318/89 (Loizidou v. Turkey), ECLI:CE:ECHR: 1996: 1218JUD000JUD001531889, Rn. 52; bkzn.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 5.3.2020 - 3599/18 (M.N. and Others v. Belgium), ECLI:CE:ECHR:2020:0505DEC000359918, Rn. 103); “*effective authority*” için bkzn.: EGMR, Urteil v. 8.7.2004 - 48787/99 (İlaşcu ve Moldova and Russia), ECLI:CE:ECHR:2004:0708JUDJUD004878799, Rn.392); “*control and authority*” için bkzn.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 7.7.2011 - 55721/07 (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), ECLI:CE:ECHR:2011:0707JUD005572107, Rn. 137; bkzn.: EGMR(Große Kammer), Urteil v. 23.2.2012 - 27765/09 (Hirsi Jamaa and Others v. Italy), ECLI:CE:ECHR:2012:0223JUD002276509, Rn. 74, bkzn.:EGMR, Urteil v. 16.11.2004 - 31821/96 (Issa and Others v. Turkey), ECLI:CE:ECHR:2004: 1116JUD003182196); “*authority and control*” için bkzn.: EGMR(Große Kammer), Urteil v. 7.7.2011 - 55721/07 (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), ECLI:CE:ECHR:2011: 0707JUD005572107, Rn. 134; bkzn.: EGMR(Große Kammer), Urteil v. 12.5.2005 - 46221/99 (Öcalan v. Turkey), ECLI:CE:ECHR:2014:0318JUD002406903, Rn. 91; bkzn.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 12.12.2001 - 52207/99 (Bankovik and Others v. Belgium and Others), ECLI:CEECHR:2001:1212DEC005220799, Rn.73); “*physical power and control*” için bkzn.: MR (Große Kammer), Urteil v. 7.7.2011 - 55721/07 (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), ECLI:CE:ECHR:2011:0707JUD005572107, Rn. 136); “*Public Powers*” için bkzn.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 7.7.2011 - 55721/07 (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), ECLI:CE:ECHR:2011:0707JUD005572107, Rn. 135

¹⁸ bkzn.: EGMR, Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights, Updated on 31 August 2022, s. 16-32

¹⁹ NUßBERGER, Angelika: The Concept of ‘Jurisdiction’ in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights, Current Legal Problems, 65(1), 2012, s. 241-268

²⁰ NUßBERGER: s.241 vd.

ışığında bireylerin ülkelerine girişlerini engellemesi AİHS tarafı devletlerin bu kişileri AİHS sujeleri arasına katma iradesine sahip olmadıklarını göstermektedir. AİHS tarafı devletler bu kişilerle hiyerarşik bir ilişki içine girmek istememeleri nedeniyle kişileri ülkeleri dışında tutmaktadır. Devletlerin kişileri sınırları dışında tutması ülkeye giriş kurallarının belirlenmesini ve belirlenen bu kuralların fiilen uygulanmasını gerektirmektedir. AİHM'nin yukarıda açıklanan yerleşik içtihadına göre AİHS devletlerinin jurisdiksiyonun kabul edilmesi için bireylerin her konuda AİHS devletlerinin egemenliğine tâbi olması gerekmemektedir (bknz.: I.A). Devletin birey üzerinde sadece sınırlı bir yaşam alanı itibarı ile etkin kontrole sahip olması jurisdiksiyon için yeterli kabul edilmektedir. Ülkesel egemenliğe istinat eden jurisdiksiyon yaklaşımında olduğu gibi bu bağlamda da jurisdiksiyonun kabulü için önemli olan ülkeye giriş ile bağlantılı olarak oluşturulan sınırlamalara kişilerin riayet etmesi veya öngörülen sınırlamalara karşı gelinmesi durumunda bu sınırlamaların zorla icra edilmesi değil, somut durumda devlet ve birey arasında hiyerarşik bir bağın kurulmuş olmasıdır.

A. Jurisdiksiyon ve AİHS'ye Uygunluk Denetimi

AİHM devletin öngördüğü seyahat kurallarına kişinin tâbi olmasını jurisdiksiyonun kabulü için yeterli görmemektedir. AİHM ailelerin birleştirilmesi amaçlı vize başvurularında jurisdiksiyon bağının oluştuğunu kabul etmektedir. Böyle bir durumda AİHM sadece ülkede bulunan aile mensubu için değil, ülkeye seyahat etmek isteyen kişi için de jurisdiksiyon bağının oluştuğunu kabul etmektedir²¹. AİHM bu durumlarda sadece göç hukuku bağlamında değil, ailelerin birleştirilmesi bağlamında da devletle jurisdiksiyon bağı kurulduğunu kabul etmektedir. Ailelerin birleştirilmesi göçten farklı şekilde küresel dolaşım özgürlüğü nitelikli insan hakkı olarak kabul edilmektedir (AİHM 8.md.). Ailelerin birleştirilmesi bağlamında seyahatin engellenmesi insan hakkı ihlâli olarak kabul edilmektedir. AİHM bu durumlarda jurisdiksiyon bağının oluşumunu bireyin AİHS tarafı devletle hiyerarşik bir ilişki içinde olması kriterine istinaden değil, bireyin AİHS muvacehesinde sahip olduğu seyahat özgürlüğüne istinaden kabul etmektedir. Bu tablo AİHM tarafından bu bağlamda yapılan jurisdiksiyon denetiminin insan haklarına uygunluk denetimiyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. AİHS'de öngörülen insan hakları prensip olarak AİHS tarafı devletlerin jurisdiksiyon alanında bulunan kişiler bakımından teminat altına alınmıştır.

²¹ bknz.: EGMR, Urteil v. 20.10.2005 - 8876/04 (Haydarie and Others v. the Netherlands), ECLI:CE: ECHR:2005:-1020DEC000887604; bknz.: EGMR, Urteil v. 1.12.2005 - 60665/00 (Tuquqbo-Tekle and Others v. the Netherlands), ECLI:CE:ECHR:2005: 1201JUD006066500

Bu nedenle AİHM tarafından ilk inceleme insan hakları ihlâli iddiasından bağımsız olarak devletle birey arasındaki yurisdiksiyon bağının mevcudiyeti konusunda yapılmaktadır. Bu bağın kabul edildiği durumda AİHM tarafından sonraki adımda AİHS muvacehesinde bir insan hakkı ihlâli olup olmadığı incelenmektedir. Birbirini takip eden iki aşamalı bu denetimde önce kişinin devletle yurisdiksiyon bağının olup olmadığı denetlenmekte, yurisdiksiyon bağının kabul edilmesi durumunda ikinci aşamada insan hakları ihlâli iddiası ele alınmaktadır.

AİHM İspanya (Melilla) sınırında yapılan sınır dışı etme (*Pushback*) nedeniyle İspanya'ya karşı açılan ND- NT davasında şikâyetçinin İspanya'nın yurisdiksiyon alanında olduğunu kabul etmiştir²². AİHM davada şikâyetçinin sınır dışı edildiğinde İspanya topraklarında bulunduğundan hareket etmiştir. Kararda vurgulandığı üzere AİHS tarafı devletler sözleşmede öngörülen haklara etkinlik sağlamak için (*Effectiveness of Convention Rights*) sınırlarında yasal giriş yolları oluşturmakla mükelleftir²³. AİHM'ye göre yurisdiksiyon bağının oluşmadığı iddiasının kabul edilmesi kişilerin ülkeye girişlerinin güvenlik güçleri tarafından sınırda elle tutularak (*hands on*) engellenmeleri durumunda değil, onların yasal giriş yollarını kullanmamaları durumunda mümkündür. AİHM verdiği bu kararlar yasal giriş yollarının kullanılmaması durumunda etkinlik kriterine istinaden yurisdiksiyonun iddia edilemeyeceğini ortaya koymuştur. AİHM ülkeye girişin engellenmesinin insan hakları ihlâline (*Refoulement yasağı ihlâlîne*) yol açma olasılığı ışığında N.D.-N.T. davasında yurisdiksiyon sorununu insan hakları ihlâli sorunu ile birlikte ele almış ve bu nedenle kararında kişiler üzerinde etkin kontrol sağlama kriterine Refoulement yasağı ile sınırlı bir istisna getirmiştir²⁴. AİHM kararına göre extraterritorial kişiler üzerinde etkin kontrol sağlanması Refoulement yasağı bağlamında yurisdiksiyon koşulu teşkil etmemektedir.

B. Doğrudan Fiziksel Zor Kullanmanın Yurisdiksiyon Bağının Oluşumundaki Rolü

AİHM kararına yol açan bir diğer dava Suriye'li bir ailenin vize başvurusunun Suriye'deki Belçika Büyükelçiliği tarafından reddedilmesi üzerine açılmıştır. Şikâyetçinin yasal giriş yollarına başvurduğu gerekçesine istina-

²² bkz.: EGMR, Urt. v. 13.2.2020 (GK), Nr. 8675/15 und Nr. 8697/15, N.D.-N.T. gegen Spanien

²³ bkz.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 13.2.2020 - 8675/15 (ND & NT v. Spain), ECLI:CE:ECHR:2020:02137JUD000867515, Rn. 209 vd.

²⁴ ibid

den Belçika'nın yurisdiksiyonunu iddia etmesi AİHM tarafından kabul edilmemiştir²⁵. AİHM'ye göre yurisdiksiyon iddiasının kabulü için Belçika'nın şikâyetçi üzerinde otorite yahut etkin kontrol kullanması gerekmektedir. Belçika Büyükelçiliği personeli şikâyetçi üzerinde hiçbir şekilde doğrudan fiziki bir zorlama yapmamıştır. Şikâyetçi özgür şekilde vize başvurusu yaptıktan sonra Belçika Büyükelçiliğini terk etmiştir²⁶. Vize başvurusu Belçika ve şikâyetçi arasında yurisdiksiyon bağı (*link*) oluşturan bir işleve sahip değildir. Şikâyetçinin Belçika ile ayrıca yurisdiksiyon bağı oluşturacak başka bir ilişkisi de bulunmamaktadır²⁷. Kişinin tek taraflı şekilde Belçika devleti ile vize başvurusu üzerinden bir bağlantı kurması, Büyükelçiliğe gelmesi, vize başvurusu ile Büyük Elçilikle idari bir ilişkiye girmesi yurisdiksiyon bağı kurma kriterlerini yerine getirmemektedir²⁸. AİHM'ye göre vize verilmemesi nedeni ile yapılan bireysel başvurularda yurisdiksiyon incelemesi insan hakları ihlâli durumlarında veya kişinin fiziken doğrudan devletin etkin kontrolüne girdiği durumlarda yapılmaktadır. Şikâyetçinin Belçika Büyükelçiliğine yaptığı ziyaret Belçika'nın etkin kontrolüne girme, dolayısı ile yurisdiksiyon bağı oluşturma sonucu doğurmamaktadır; yurisdiksiyon bağı iddiası bunun dışında münhasıran sadece muayyen bir AİHS devletinin muhatap alınmasının (*eğitim desteği almak, uçak bileti almak desteği gibi*) mümkün olduğu durumlarda dikkate alınabilir²⁹. Vize talebinin reddedilmesi şeklen aynı paralelde şikâyetçi tarafından talep edilen diğer desteklerin de yapılmaması sonucunu doğurmaktadır. Davaya yol açan somut olayda davacı Belçika Büyükelçiliğine destek almak için değil, Belçika'dan seyahat vizesi alarak yasal yolla Belçika'ya seyahat için başvuru yapmıştır. AİHM kararında yapılan bu vurgulamanın davayla doğrudan bir bağlantısı olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanı sıra fiziksel zor kullanma ancak kurallara riayetsizlik (*Non-Compliance*) durumunda ortaya çıkan istisnai bir durumdur. Vize başvurusunun reddi bağlamında AİHM'nin M.N. and Others davasında verdiği kararında yurisdiksiyon bağına kabulü için doğrudan fiziki zorlama kriterinin vurgu-

²⁵ bkz.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 5.3.2020 - 3599/18 (M.N. and Others v. Belgium), ECLI:CE: ECHR:2020:0505DEC000359918, Rn. 112

²⁶ bkz.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 5.3.2020 - 3599/18 (M.N. and Others v. Belgium), ECLI: CE:ECHR:2020:0505DEC000359918, Rn. 113; bkz.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 5.3.2020 - 3599/18 (M.N. and Others v. Belgium), ECLI:CE:ECHR:2020:0505DEC000359918, Rn. 118

²⁷ bkz.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 5.3.2020 - 3599/18 (M.N. and Others v. Belgium), ECLI: CE:ECHR:2020:0505DEC000359918, Rn. 115, 118

²⁸ bkz.: EGMR (Große Kammer), Urteil v. 5.3.2020 - 3599/18 (M.N. and Others v. Belgium), ECLI:CE: ECHR:2020:0505DEC000359918, Rn. 121

²⁹ bkz.: EGMR, Urteil v. 22.9.2009 -38273/02

lanmasının somut olayla bir ilgisi bulunmamaktadır. Extraterritorial sınır kontrollerinde doğrudan fiziki zor kullanmanın yurisdiksiyon bağına oluşumuna etkisi AİHM kararlarında tam bir açıklığa kavuşmamıştır³⁰. Bu tablo Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 31.madde, 3/b-fıkrasında yorum çalışmalarında uygulamanın önemine ilişkin yapılan vurgulamanın AİHM tarafından dikkate alınmasının yurisdiksiyon kavramının yorumu bağlamında ortaya çıkan tereddütlerin sadece insani vize konusu bakımından değil, genel olarak ortadan kaldırılması bakımından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

Devletler egemenlik hakkına istinaden İdare Hukukunda önleyici önlem olarak nitelendirilen extraterritorial önalcü önlemler alabilmektedir. Vize taleplerinin reddine yapılan itirazlara karşı gerek Büyükelçiliklerde, gerekse hava meydanlarında alınan önlemler bu niteliktedir³¹. Göç denetimi siyasi ve oldukça hassas bir konudur. İnsani vize konusunda AİHS devletlerinin görüşleri AİHM kararlarında etkin olmuştur. AİHM'nin M.N. and Others kararı kuşkusuz bugünkü Avrupa Göç Politikasına projeksiyon tutması ve dolayısı ile AİHS'nin 3.maddesinin uygulanması bakımından önem taşımaktadır. AİHS devletleri sığınmacı bireyleri kolektif sınır dışı etme durumu söz konusu olmadığı takdirde yahut alternatif başka bir ülkeye sığınma olanağı bulunduğu takdirde sınır dışı etmektedir³². Kolektif sınır dışı etme yasağı yalnız ulusal sınırlarda değil, extraterritorial alanlarda da geçerli kabul edilse de önleyici seyahat sınırlamalarının extraterritorial alanlarda da uygulandığı görülmektedir³³. AİHS tarafı devletler AİHS'nin 3.maddesi muvacehesinde AİHS'de öngörülen hakların etkin kullanımını münhasıran kendi kontrollerinde bulunan bireyler için garanti etmek eğilimindedir. AİHM'nin yurisdiksiyon bağı oluşumunda vize başvurularını esas

³⁰ HOLST, Marie: Visa für Schutzsuchende. Extraterritoriale Migrationssteuerung im Lichte der Menschenrechte, Baden-Baden, 2022, s.339-346

³¹ bkz.: EuGH, verb. Rs. C-412/17 und C-474/17 (Touring Tours and Travel), ECLI:EU:C:2018:1005, Rn.47-49

³² LEGOMSKY, Stephen H.: Secondary Refugee Movements and the Return of Asylum Seekers to Third Countries: The Meaning of Effective Protection, IJRL, 15(4), 2003, s.567-667; LEGOMSKY, Stephen H.: Secondary Refugee Movements and the Return of Asylum Seekers to Third Countries: The Meaning of Effective Protection, IJRL, 15(4), 2003, s.567-667

³³ GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas: The Extraterritorial Human Rights Obligations in Regard to Refugees and Migrants, bkz.: Gibney/Türkelli/Krajewski/Vandenhoeleuter (eds.), Routledge Handbook on Extraterritorial Human Rights Obligations, London, 2024, Part III, Chapter 11, s.153-168; LAUTERPAHT, Elihu/BETHLEHEM, Daniel: The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement: Opinion, bkz.: Feller/Türk/Nicholson (eds.), Refugee Protection in International Law, 2003, Cambridge, s. 87-117; FELLER, Erika/TÜRK, Volkert/NICHOLSON, Frances: Refugee Protection in International Law: UNHCR's Global Consultations on International Protection, Cambridge, 2003 s.6-42; bkz.: EGMR (Grosse Kammer), Urteil v. 23.2.2012 - 27765/09 (Hirsi Jamaa and Others v. Italy), ECLI:CE:ECHR:2012:0223JUD002776509:

almaması, extraterritorial alanlarda AİHS devletleri tarafından yapılan engellemeleri AİHS ihlâli olarak görmemesi uygulanan Avrupa göç politikasının yargı kararlarına yansıdığını göstermektedir.

C. Üçüncü Devletlerle Anlaşmalar

Seyahatleri engelleme stratejisi bağlamında Avrupa devletleri üçüncü devletlere mali ve operasyonel destek sağlamaktadır³⁴. Bu tür işbirliği anlaşmalarının yurisdiksiyon bağı üzerinde doğuracağı etki henüz AİHM tarafından değerlendirilmemiştir³⁵. Avrupa devletleri vize koşulu gereğini yerine getirmeyen bireylere getirdiği uçuş yasağını uçak şirketleri üzerinden uygulamaktadır. AİHS tarafı devletlerin üçüncü devletlerle bu bağlamda yapılan anlaşmalarla kendilerine karşı yurisdiksiyon bağı iddia edilmesini önleme hedefi güttükleri açıktır. Bununla beraber Devletlerin Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin Anlaşma tasarısının 16.maddesi muvacehesinde (*Devletlerin Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin Anlaşma tasarısının "Uluslararası Hukuka aykırı Eylemlerin İşlenmesine Yardım ve Destek" başlıklı 16.maddesi, Uluslararası Hukuka aykırı bir eylemin yapılmasına yardım ve destek veren devletin, bu eylemin Uluslararası Hukuka aykırı olduğunu bilmesi ve bu eylemin kendisi tarafından gerçekleştirildiği durumlarda da Uluslararası Hukuka aykırılık teşkil etmesi kaydıyla sorumlu olduğunu kabul etmektedir*) üçüncü devletin göç hukukuna ilişkin Uluslararası Hukuk ihlâllerine destek yahut ortak olan AİHS tarafı devletin sorumluluğunun iddia edilmesi mümkündür. Böyle bir durumda AİHS tarafı devletlerin AİHS'nin 1.maddesi muvacehesinde AİHS'ye istinat eden insan hakları mükellefiyetleri yurisdiksiyon bağından bağımsız olarak iddia edilebilecektir³⁶. Bu tablo yurisdiksiyon alanının insan hakları bağlamında devletlerin uluslararası sorumluluğu paralelinde belirlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

AİHM yurisdiksiyon bağının oluşumunda prensip olarak ülkesellik yaklaşımını esas almaktadır. AİHM'nin bununla beraber extraterritorial kişilerle

³⁴ PIJNENBURG, Annick: Containment Instead of Refoulement: Shifting State Responsibility in the Age of Co-operative Migration Control?, Human Rights Law Review, 20(2), 2020, s.306-332; MORENO-LAX: s.385-416; MÜLLER, Patrick/SLOMINSKI, Peter: Breaking the legal link but not the law? The externalization of EU migration control through orchestration in the Central Mediterranean, Journal of European Public Policy, 28(5), 2021, s.801-820

³⁵ İtalya ve Libya arasındaki dava henüz sonuçlanmamıştır, bkz..EGMR, 26.6.2019 - 21660/18 (S.S. et autres v. l'Italie)

³⁶ bkz.: EGMR, Urteil v. 19.10.2012 - 43370/04 u.a. (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia), ECLI:CE:ECHR:2012:10219UD004337004, Rn.115 und EGMR, Urteil v. 20.11.2014 - 47708/08 (Jaloud v. the Netherlands), ECLI:CE:ECHR:2014:1120JUD004770808, Rn. 154

ilgili göç hukuku bağlamında verdiği kararlarda istisnai olarak etkin kontrol kriterini esas aldığı görülmektedir. Ülkesel egemenliğe istinat eden jurisdiction yaklaşımında ülke içinde bulunan kişiler AİHS muvacehesinde suje olarak kabul edilirken, extraterritorial kişiler jurisdiction bağı eksikliği nedeni ile suje olarak kabul edilmemektedir. Etkin kontrol kriterine istinat eden jurisdiction yaklaşımında ise devletler kapsamlı kontrol yetkilerini kısmen veya tamamen kaybetse de kişiler üzerinde somut durumda etkin kontrol sağladıkları takdirde AİHS'de yer alan hakları temin etmekle mükellef kabul edilmektedir.

AİHM'nin etkin kontrol kriterini esas aldığı kararlarında ancak, etkin kontrolün sağlandığını kabul bakımından dar bir yorum yaklaşımı benimsendiği, etkin kontrol kriterine sınırlama getirildiği görülmektedir. AİHM'nin ortaya koyduğu bu yaklaşım Avrupa Göç Hukukuna uyum kaygısına dayanmaktadır. AİHS tarafı devletlerin göç denetimine getirdiği sınırlamaların AİHM tarafından AİHS'ye aykırı görülmemesi bununla beraber devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin anlaşma tasarısının 16.maddesi muvacehesinde AİHS devletlerinin sorumlu tutulma ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır.

Kısaltmalar:

<i>AİHM</i>	<i>Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi</i>
<i>AİHS</i>	<i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi</i>
<i>Col J Transnatl L.</i>	<i>Columbia Journal of Transnational Law.</i>
<i>EGMR</i>	<i>Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte</i>
<i>GLJ</i>	<i>German Law Journal</i>
<i>GoJIL</i>	<i>Göttingen Journal of International Law</i>
<i>IJRL</i>	<i>International Journal of Refugee Law</i>
<i>MJIL</i>	<i>Michigan Journal of International Law</i>
<i>Rn</i>	<i>Randnummer (paragraf numarası), (alm.)</i>

KAYNAKÇA

CANTOR, David et al.: Externalisation, Access to territorial asylum, and International law, *IJRL*, 34 (1), 2022, s.120-156

COSTELLO, Cathryn/MANN, Itamar: Border Justice: Migration and Accountability for Human Rights Violations, *GLJ*, 21, 2020, s.311-334

BESSION, Samantha: The Extraterritoriality of the European Convention on Human Rights: Why Human Rights Depend on Jurisdiction and What

Jurisdiction Amounts to, *Leiden Journal of International Law*, 25, 2012, s. 857-884

FELLER, Erika/TÜRK, Volkert/NICHOLSON, Frances: *Refugee Protection in International Law: UNHCR's Global Consultations on International Protection*, Cambridge, 2003

FOSTER, Michelle: *Protection Elsewhere: The Legal Implications of Requiring Refugees to Seek Protection in Another State*, *MJIL*, 28(2), 2007, s.223-286

GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas / HATHAWAY, James C.: *Non-Refoulement in a World of Cooperative Deterrence*, *Col J Transnatl L*. 53(2), 2015, s.235-284

GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas/TAN, Nikolas Feith: *Extraterritorial Migration Control and Deterrence*, bkz.: Costello/Foster/McAdam (eds.), *Oxford Handbook in International Refugee Law*, Oxford, 2021, s.502-517

GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas: *The Extraterritorial Human Rights Obligations in Regard to Refugees and Migrants*, bkz.: Gibney/Türkelli/Krajewski/Vandenhoeleuter (eds.), *Routledge Handbook on Extraterritorial Human Rights Obligations*, London, 2024, Part III, Chapter 11, s.153-168

GIUFFRÉ, Mariagiulia: *A Functional-Impact Model of Jurisdiction: Extraterritoriality before the European Court of Human Rights*, *Questions of International Law*, 2021, s. 53-80

GOLLER, Laura: *A Right to Come Within State Jurisdiction Under Non-Refoulement? Interpreting Article 1 of the European Convention on Human Rights in Good Faith Within the Context of Extraterritorial Migration Control*, *GoJIL*, 14(1), 2024, s.63-90

HOLST, Marie: *Visa für Schutzsuchende. Extraterritoriale Migrationssteuerung im Lichte der Menschenrechte*, Baden-Baden, 2022

KÄLIN, Walter/KÜNZLI, Jörg: *Universeller Menschenrechtsschutz. Der Schutz des Individuums auf globaler und regionaler Ebene*, 3.bası, Baden-Baden, 2013

LAUTERPACHT, Elihu/BETHLEHEM, Daniel: *The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement: Opinion*, bkz.: Feller/Türk/Nicholson (eds.), *Refugee Protection in International Law*, 2003, Cambridge, s. 87-117

LEGOMSKY, Stephen H.: Secondary Refugee Movements and the Return of Asylum Seekers to Third Countries: The Meaning of Effective Protection, *IJRL*, 15(4), 2003, s.567-667

MALLORY, Conall: A second coming of Extraterritorial jurisdiction at the European Court of Human Rights?, *Questions of International Law*, 82, 2021, s.31-51

MILANOVIĆ, Marko: From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties, *Human Rights Law Review*, 8(1), 2008, s.411-448

MILANOVIĆ, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles, and Policy*, Oxford, 2011

MORENO-LAX, Violeta/GIUFFRÉ, Mariagiulia: The Raise of Consensual Containment: From “Contactless Control” to “Contactless Responsibility” for Forced Migration Flows, bkz: Singh S. Juss (ed.), *Research Handbook on International Refugee Law*, Cheltenham, 2018, s.82-108

MORENO-LAX, Violeta: The Architecture of Functional Jurisdiction: Unpacking Contactless Control - On Public Powers, *SS and Others v. Italy*, and the “Operational Model”, *GLJ*, 21(özel sayı 3), 2020, s.385-416

MÜLLER, Patrick/SLOMINSKI, Peter: Breaking the legal link but not the law? The externalization of EU migration control through orchestration in the Central Mediterranean, *Journal of European Public Policy*, 28(5), 2021, s.801-820

NUßBERGER, Angelika: The Concept of ‘Jurisdiction’ in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights, *Current Legal Problems*, 65(1), 2012, s. 241-268

OLLINO, Alice: The ‘capacity-impact’ model of jurisdiction and its implications for States’ positive human rights obligations, *Questions of International Law*, 9, 2022, s.81-100

PIJNENBURG, Annick: Containment Instead of Refoulement: Shifting State Responsibility in the Age of Cooperative Migration Control?, *Human Rights Law Review*, 20(2), 2020, s.306-332

RAIBLE, Lea: Extraterritoriality between a Rock and Hard Place, *Questions of International Law*, 82, 2021, s.7-29

SHANY, Yuval: Taking Universality Seriously: A Functional Approach to Extraterritoriality in International Human Rights Law, *The Law & Ethics of Human Rights*, 7(1), 2013, s. 47-71

WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5.bası, Tübingen, 1985